

MOJMÍR HÁJEK

Dr. BRUNO ZWICKER, VÝZNAMNÝ PŘEDSTAVITEL BRNĚNSKÉ SOCIOLOGICKÉ ŠKOLY

Funkční mnohvrstevnatost Brněnské sociologické školy je vývojově jasně patrná. Specifickou vrstvu v ní tvoří okruh těch členů, jejichž *neukončené*, fyzickou smrtí předčasně přervané *životní dílo* má výrazně *vědecky kvalitativně tvůrčí* rysy. Ty zůstávají u Zwickera v zásadní shodě i s narůstajícím dosahem sociologického přínosu celé této školy.

Je-li v kterékoli oblasti tvůrčí práce základní jednotka životních osudů a vědeckého díla obvykle zřejmá, tedy právě v případě Zwickerově jejich dialektická syntéza vystupuje zvlášť výrazně. Dotvrzuje to nesporně také skutečnost, že pro trvalejší vědecké určení práce kteréhokoli typu, sociologickou nevyjímajíc, se stává její *etický základ* (či alespoň podtext) složkou nezbytnou a nepostradatelnou. To dokazují i životní osudy Bruno Zwickera.

Jeho mládí a studie

Narodil se 17. února 1907 v Kninících u Boskovic. Tedy v místech, kde malebný ráz kraje určuje z jedné strany Dražanská vysočina a z druhé strany až sem zasahující výběžek Malé Haně. Pocházel z rodiny drobného židovského obchodníka, který svou životní praxí značně kontrastoval s tradičními představami o tomto typu. Proto dost pracně a namáhavě zajišťoval rodině existenční minimum. Starostliví rodiče nemohli Brunovi ani jeho sestřám, Hildě a Olze, poskytnout víc, než bylo v jejich silách. Zato jim vytvořili citově vlnivé a kulturně živé rodinné prostředí. Ne právě utěšená ekonomická situace doma, i když poznamenala asi některé z osobních i povahových rysů Zwickerových trvaleji, přece nezabránila jeho všestrannému zájmovému růstu; spíše jej podtrhla.

Po absolvování gymnasia v Boskovicích, zakončeného úspěšně maturitou, odešel v r. 1929 na nedávno vzniklou filosofickou fakultu Masarykovy university. (Boskovice mimochodem určovaly o něco později jeho úzký krajanský, ale především i odborný a pracovní kontakt s pedagogem-akademikem Chlupem. V Brně v příštích letech s plným zaujetím studoval trojkombinaci své středoškolské apobace (PhDZ). Jeho studijní orientace mu vedle nezbytného existenčního základu, výhledově vymezeného perspektivou středoškolské profesury, především rozšiřovala a prohlubovala

vlastní zájmové vědecké obzory. Od roku 1927 se stále více soustřeďoval na systematické studium vědecké obecné sociologie i některých úseků speciálních sociologií (dnes odvětvových, či oborových). Z jejich specifických oblastí jej předmětně i zájmově nejvíce přitahovala komplexní problematika sociologie práce (včetně psychologie práce), a to vždy se zvláštním zřetelem k práci dělnické. I letmá bilance jeho publikovaných prací nás o tom přesvědčí.

Třebaže studijně Zwicker nijak nezanedbával celé poznatkové rozpětí své aprobační skupiny, cítil se stále více strháván svým zájmem o sociologii a částečně i pedagogiku (přes silně tehdy stísněné možnosti vědecké práce). Od roku 1929 se stává postupně knihovníkem Chlupova pedagogického semináře, ještě v témže roce souběžně i knihovníkem, v malém časovém odstupu pomocnou vědeckou silou a posléze i nehonorovaným asistentem sociologického semináře prof. I. A. Bláhy. Takové „kariéry“ u vědeckých pracovníků byly totiž tehdy běžné. Pracovně i časově hodně náročné počátky Zwickerova vědeckého úsilí mu však nezabránily, aby včas splnil požadavky své učitelské aprobační; úspěšnými druhými státnicemi končí svou trojkombinaci v r. 1933 a svůj živý zájem i talent dotvrzuje získáním doktorátu na domovské filosofické fakultě MU.

Spolupráce s redakcí Sociologické revue

Mezitím se však mladý Bruno Zwicker ocitá už v bezprostředním ruchu vlastní vědecké práce; včetně průvodních činností organizačních, osobně a pracovně kontaktních, administrativně funkčních, pomocných i řídicích. Když v r. 1930 byla v Brně založena a začala pravidelně vycházet — vzdor všem těžkostem s tím spojeným — Bláhova *Sociologická revue*, stává se rychle jejím nepostradatelným i neúnavným mužem v pozadí. Dosahovala-li vědecká úroveň Sociologické revue svým vzestupným trendem nejen slušné úrovně evropské, ale i světové, bylo to nejen zásluhou jejího užšího redakčního kruhu (vedoucímu redaktorovi prof. I. A. Bláhovi tu sekundovali i profesori Em. Chalupný a J. L. Fischer), ale i této drobné a nenápadné, zato velmi intenzivní a unavující spolupráce Zwickerovy, i když pro širší čtenářskou obec této revue leckdy mizela a anonymně se ztrácela.

Svou nezdolnou energií, stálým optimismem, svým vyvinutým smyslem pro nutná organizační opatření, a hlavně svým pocitem plné osobní odpovědnosti Zwicker nejen zajišťoval (při často se vynořujících překážkách technických, ekonomických i jiných) hladký chod jejího vycházení, ale sám přispíval k utváření jejího speciálního profilu. Ten, kdo trochu zná situaci třicátých let u nás a těžké poměry, za nichž se vědecká revue kteréhokoli typu (zvláště sociologického) musela probíjet, pochopí, že všechno toto úsilí Zwickerovo nebylo ani malé, ani zanedbatelné. Zwicker se také žádné průvodní činnosti z její mnohostranné redakční i administrativní palety nikdy nevyhýbal.

Dotvrzují to jeho vlastní recenze sociologické literatury. O tom svědčí též výmluvně vzorné a vyčerpávající, pravidelně se objevující závěrečné roční přehledy sociologické produkce naší i zahraniční. (Kdo ví, jak citlivým a někdy i úzkým profilem je právě tento úsek v současné praxi na-

šeho Sociologického časopisu v jeho prvním i druhém ročníku, kdy jeho ediční podmínky jsou zřetelně příznivější, najde pro tuto pracovní aktivitu Zwickerovu jen slova uznání.)

Ale Zwickerův soubor pracovních povinností v redakci Sociologické revue se tím zdaleka nevyčerpával. I věci jistě nepřitažlivé, přesto však technicky nezbytné a časově náročné, jako formální úprava redakčních rukopisů i pracné korektury, či působivé zásahy organizační a propagační pro zajištění čtenářského zázemí, byly především jeho dílem. Zvláště na svém rodném Boskovicku, ale i jinde, udělal pro rozšíření Sociologické revue velmi mnoho.

Positivní bilanci Zwickerova redakčního působení nijak neumenšuje ani skutečnost, že právě pro své osobní kvality našel na dílčích úsecích svého úsilí ochotné spolupracovníky, kteří ho doplňovali, ať již to byl „strážný duch“ sociologického semináře pan Rusler, či iniciativní a pro snahy Sociologické revue tak citlivý pracovník brněnské tiskárny Typie — Hauser. Ti oba Zwickerovi v mnohém ohledu tíhu jeho povinností přece jen ulehčovali.

To mluví pro Zwickera stejně jako fakt, že pro pracovní spolupráci se Sociologickou revu dovedl podchytit a získat i studenty filosofické fakulty a vybíral jim úkoly funkčně přiměřené (korektury, anotace apod.). Přitom plně respektoval jejich vlastní generačně zájmový profil, studijní i pracovní zaměření a jejich omezené možnosti časové.

Snad nejlépe vynikne přínos této nedocenené Zwickerovy práce (i když ji asi znají i dnešní redaktori vědeckých časopisů a sborníků) také z hodnocení vedoucího redaktora Sociologické revue prof. I. A. Bláhy samého:

„... byl hlavní hybnou silou vši práce, již nová revue vyžadovala, ať už to byla svízelná práce organizační a technická, při níž vynikal organizačními podněty, metodičností i promyšleností při vykonávání úkolu, který mu byl svěřen, ať už to byla práce kritická, při níž se mohla uplatnit jeho překvapivá a duchapřítomná schopnost proniknout rychle k jádru problému, rozlišit podstatné od podružného, neutonout na faktorové mikrologii, nýbrž skrze konkrétní vidět abstraktní a skrze abstraktno pronikat do konkrétna.“ (Sociologická revue, 1946, č. 1—2)

V ě d e c k á   p r á c e

Univerzitními studii a spoluprací s redakci Sociologické revue získal Bruno nezbytné předpoklady i nutnou přípravu pro svou vlastní vědeckou práci. Její celkový tematický okruh je jistě jeho předčasným odchodem ve svém rozsahu omezen. Ne však natolik, aby nám nedemonstroval sílu jeho talentu, pečlivost a tvůrčí kritičnost, s níž ke kterémukoli jejímu dílčímu úseku přistupoval.

Východí kořeny formujícího se myšlenkového profilu Zwickerova jsou zakotveny už v jeho vědeckých rozběžích z let fakultních studií. Dosvědčila je jeho státní práce z historie, věnovaná osobnosti i některým úsekům díla *Pavla Stránského* (autora vynikajícího díla *Res publica Bohema* z doby pobělohorské), vypracovaná v semináři prof. J. Glücklicha a jím také pozitivně oceněná. *Historie*, byť okrajově, zůstávala i později ve Zwickerově zájmovém poli. Podrobný přehled jeho recenzí by nám to jistě potvrdil.

Hlavním zaměřením, hlavní oblastí společenské vědy zůstávala Zwickerovi nepochybně *sociologie*. Svůj intenzivní zájem o ni i systematickou

teoretickou erudici projevili bezprostředně v disertační verzi své *Sociologie práce*. Je to dílo časově i tématicky závažné, výrazný příspěvek k dějinám naší průmyslové sociologie.

O rostoucím a prohlubujícím se rozsahu jeho sociologické orientace přináší neklamné svědectví jeho *recenze* nejrůznějších sociologických i příbuzných prací, publikované hlavně v Sociologické revui, a to hned od samých počátků její existence. Byly psány obsahově sevřeně, s citlivým přehledem a s překvapivou šíří i hloubkou informačního záběru, kriticky tvořivě a podnětně. Jejich úplný rozbor by byl záležitostí speciální stati, případně i samostatné monografie, kterou by si jistě dílo i životní osudy Zwickerovy zasloužily. Pro informační ráz tohoto článku jsem se úmyslně omezil jen na dílčí časový průřez Zwickerova díla a jeho recenzní praxe, jak se promítá v prvních dvou ročnících Sociologické revue. Je důležité, že se Zwicker nespokojoval pouhými anotacemi, ale již od počátku volil náročnější formu recenzí.

Jejich přehledná bilance vyhlíží takto: I. ročník SR (1930) má celkem 10 Zwickerových recenzních příspěvků, a to: Cole, G. H. D.: The Next Ten Years in British Social and Economic Policy (str. 369); Duplan, J. L.: Sa Majesté la Machine (str. 367); Kuczyński J. a M.: Der Fabrikarbeiter in der amerikanischen Wirtschaft (str. 368); Lundquist, G. — Carver, Th.: Principles of Rural Sociology (str. 129); Mehmke, R. L.: Arbeitsgesinnung in Wandel der Zeiten (str. 372); Michels, R.: Der Einfluß der faschistischen Arbeitsverfassung auf die Weltwirtschaft (str. 347); Modráček, A.: Společenský vývoj (str. 312); Mudroch, R.: Poměry čišnických učňů v Praze (str. 176); Sborník Rural Sociological Research in the United States (str. 133); Sims Newell L.: Elements of Rural Sociology (str. 130).

O rok později se Zwickerova recenzní žeň ještě rozšiřuje. II. ročník SR (1931) obsahuje celkem 14 jeho záběrů, jsou to: Hugo von Giese: Arbeits- und Berufspsychologie (str. 384); Fischer, J. L.: Kultura i regionalismus (str. 204); Chalupný, Em.: La sociologie tchécoslovaque pendant les dernieres dix années (str. 203); Hobson, J. A.: Racionalizace a nezaměstnanost (str. 381); Kotek Jos.: Odborové hnutí zaměstnanců (str. 379); Macúrek Josef: Rumunsko ve své přítomnosti i minulosti (str. 99); Michels, R.: Das psychologische Moment und Welthandel (str. 540); Peucker, Will. — Erich: Volkskunde des Proletariats (str. 511); Sander Fritz: Allgemeine Gesellschaftslehre (str. 212); Sorokin Pitirim. Soziologische Theorien im 19. and 20. Jahrhundert (str. 344); Sorokin, P. — Zimmermann, C. C.: Principles of Rural — Urban Sociology (str. 74); Taylor, W. F.: Poselství Taylorovo (str. 381); Vašek, B.: Sociální práce (křesťanská sociologie, III, str. 340); Fleugels, W.: Die Masse (str. 214).

Snad ještě více než pouhý výčet nám napoví rozčlenění těchto Zwickerových recenzí do přehledných tabulek se specifikací jejich příslušné zájmově tematické oblasti. Nejenže nás lépe orientuje, ale současně ukazuje, kterým směrem by byl asi šel příští vývoj Zwickerovy sociologické tvorby. Konkrétně promítnuto, vyhlížejí tedy přehledy Zwickerových recenzí prvních dvou ročnících Sociologické revue tak, jak ukazuje tabulka na str. 53).

I tento kusý, funkčně ilustrativní přehled nám ukáže:

a) Především *všestrannost zájmů* Zwickerovy sociologické orientace. V nich převažuje jeho zaujetí problematikou hospodářské sociologie a sociologie práce, sociologie venkova, případně obecné sociologie.

b) Jeho *tvůrčí přístup* k řešení sociologické problematice, který je pro jeho postup příznačný.

c) Jeho *značné znalosti jazykové* a úsilí o jejich další aktivní rozšiřování.

Základní tématické okruhy	SR I. 1930	SR II. 1931	Celkem příspěvků
Hospodářská sociologie Sociologie práce Včetně psychologie těchto okruhů	6	5	11
Sociologie venkova (Rurální sociologie)	3	2	5
Obecná sociologie	1	2	3
Sociologie politiky	—	2	2
Sociologie kultury	—	1	1
Dějiny čs. sociologie	—	1	1
Příbuzné práce histor.	—	1	1

Tvůrčí vědecké sociologické nadání Zwickerova dotvrzují především jeho *vlastní vědecké práce*, publikované časopisecky v Sociologické revui. Jsou to:

a) *K sociologii nezaměstnanosti I.* (SR, V. roč., 1934, str. 269–305); *K sociologii nezaměstnanosti II.* (SR, VI. roč., 1935, str. 34–44). (Obě části vyšly i v samostatném separátu.)

b) *Soustava a metody* (SR, X. roč., 1939, str. 22–30).

Ad a) Ve studii *K sociologii nezaměstnanosti I.* se pokusil dr. Zwicker vymezit předmět i metody šetření o životě nezaměstnaných, realizovaného ve třicátých letech seminářem MU v Brně za vedení I. A. Bláhy a soustředěného především na problematiku hmotného životního slohu nezaměstnaných (bydlení, šacení, výživa) a na nepříznivé důsledky sociální disfunkce nezaměstnanosti na projevy rodinného života u jejich nositelů.

Ve druhé části této studie (II.) soustředil se autor na to, jak nezaměstnanost sama, svým masovým výskytem, působí desintegračně na psychiku nezaměstnaného a ovšem i na utváření jeho vztahů či postojů. V jejím závěru neváhal kriticky řešit otázku péče o nezaměstnané a poukázal na nedostatečnost dosavadních postupů:

„... Socialisté požadují přestavbu společenského řádu, vyvlastnění kapitálu, kolektivistickou organizaci výroby; (komunisté přitom poukazují na příklad SSSR) anebo — pro přítomnost hlouběji zasahující opatření sociálně politická.“ (SR roč. VI, str. 41–42.)

Ad b) Zwickerova práce *Soustava a metoda* je věnována metodologické problematice díla Bláhova. Vyšla v r. 1939 pod krycím pseudonymem Z. Bystrý. Stahující se mračna politické hrozby okupační si podobný postup již nutně vyžadovala. Obsahově je tato stať závažná nejen pro dílo Bláhovo, ale i jako východisko k teoretické a metodologické problematice Brněnské sociologické školy vůbec. Tvoří je její *funkční pluralismus*, který má u různých představitelů této školy různé varianty.

(Jeho krajní póly představuje jednak *kvalitativní realismus J. L. Fischera*, s jeho funkcí hierarchizací, opanou souborem funkcí záchovných, rozvojných a ludic-

kých, jednak *funkční federalismus I. A. Bláhy*, s předpokladem potenciální rovnocennosti všech funkcí v jejich působení na konkrétní dynamiku sociální skutečnosti. Někam do střední polohy mezi oba póly patří dílo *Em. Chalupného*. Ve svém poznávacím a interpretačním přístupu k sociální realitě pominul funkční pluralismus a nahradil jej triádou svých specifických konceptů: činitelé, činnosti, výtvořry, jejichž sdělně poznávací hodnota (činnost→funkce) by vyžadovala svou speciální analýzu.)

Dr. Zwicker-Bystrý formuluje základní koncepci Bláhova funkčního pluralismu takto: „Na společnost třeba se dívat jako na systém funkcí. Systém znamená vnitřní celistvostní rozlišení společnosti, jež se uskutečňuje předně tím, že jednotlivé funkční procesy, i když zůstávají autonomní, působí na sebe navzájem a více méně se pronikají. V každém hospodářském procesu existuje jistý prvek politický (mocenský), jistý prvek kulturní a v procesu politickém zase prvek hospodářský, kulturní, mravní atp. Celistvostní vazba společnosti uskutečňuje se dále tím, že jednotlivé funkční procesy, i když fungují především se zaměřeností na sebe, fungují zároveň — jsouce do jisté míry odpartikularizovány — se zeměřeností na celek, ve formě obecného typu fungování tak, aby byly uspokojeny společenské potřeby celistvostní.“

Vědeckou sociologickou produkci Zwickerovu doplňují i hesla se socialistickou problematikou nebo jí blízkou, interpretovaná v *Dodatcích Ottova slovníku naučného* i v trojsvazkové *Pedagogické encyklopedii*.

Počet hesel v *Dodatcích* je menší, ale jejich zpracování je podrobnější a systematictější, alespoň u hesel uzlových, např. *Komunismus* (III. d., 1. sv., str. 685–688) anebo *Práce (lidská)* (IV. d., 2. sv., str. 137 b). (Jejich podrobná obsahová analýza by vyžadovala speciální rozbor, který tu provést nemohu.) II. skupinu tvoří hesla doprovodná, poskytující zpravidla jen rámcovou orientaci, např. *Kolektivismus* (III. d., 1. sv., str. 624) anebo *Kolektivum* (III. d., 1. sv., str. 627 a) atp.

Sled jednotlivých hesel v *Pedagogické encyklopedii* je mnohem početnější. Autor však se při výkladu omezuje jen na základní orientaci. V I. a III. díle se objevují hesla s náplní především pojmově slovní, metodologické (např. *Adekvátní, Amorální, Assertorický, Desintegrace, Kategorie, Synthesa apt.*), ve II. díle i stručné portréty osobní (např. *Oldřich Blažek, P. P. Blonskij* atp.).

Svých rozsáhlých znalostí sociologické teorie, metodologie i přímého sociologického výzkumu v terénu, spojovaných s bezprostředním poznáním domácího sociologického dění v jeho nejrůznějších úsecích, využíval spolu se svou značnou jazykovou erudicí k tomu, aby o naší sociologii, o její knižní i časopisecké produkci v třicátých letech referoval informovaně i kriticky v *severoamerických odborných časopisech*, především v *Social Science Abstracts* a v *American Sociological Revue* v řadě samostatných článků.

Tak tedy vyhlíží, i když jen ve shrnující zkratce, bilance Zwickerova vědeckého odkazu. Podnětná a závazná nejen pro historika naší české a slovenské sociologie, ale i pro nezbytnou problémovou kontinuitu naší současné marxistické sociologie a její kritické návaznosti na progresivní tradice domácí. Celý pracovní vývojový profil Brněnské sociologické školy ji jen podtrhuje.

Životní osudy od konce třicátých let

Vedle vědecké, celkem nehonorané asistentské práce na filosofické fakultě v Brně, dříve již zmíněné, podařilo se Zwickerovi na podzim r. 1938 existenčně se uchytit na měsíc jako středoškolský profesor jeho odborné aprobaace na klasickém gymnasiu v Brně. Toto místo získal bezprostředně před Mnichovem, a proto jeho působení na ústavě bylo velmi krátké. Připomíná je i pamětní deska, umístěná ve vstupní hale bývalého klasického gymnasia na třídě kap. Jaroše.

V sami podvečer německé okupace naší vlasti přechází dr. Zwicker jako středoškolský profesor na nově zřízené židovské gymnasium v Brně (dnešní budova ZDŠ na Hybešově ul.). A jeho učitelské působení tu? Dovedl nejen naučit, ale i vzbuzovat u žáků hlubší vědecko-poznávací zájem. I když již začínala stále zjevněji protizidovská represe, udržoval podle možnosti kontakt s filosofickou fakultou (návštěvy knihovny sociologického semináře, soustavné studium odborné literatury atp.). Situace se však stále a rychle zhoršovala. Dr. Zwicker střídal svůj byt v Brně na Krátké ulici s pobytem u rodičů v Němčicích u Boskovic, kde přece jen nacházel chvilky tak potřebného klidu.

Naposledy jsem se s dr. Zwickerem v delším rozhovoru osobně setkal na podzim v r. 1939 na ústředním hřbitově v Brně při pohřbu tehdejšího rektora MU, literárního historika, prof. Arne Nováka. Při mohutné manifestaci, v níž se Novákův pohřeb přes všechna německá omezující opatření tehdy proměnil, jsme hovořili o mnohém. Společně jsme hodnotili tehdejší vývoj a jeho příští trendy. Zwicker překypoval kritickým optimismem.

Ale spád událostí byl nezadržitelný. Na podzim r. 1942 došlo k soustředění židovského obyvatelstva ve škole na Vranovské ulici. (Pamětní deska tu na budově umístěná připomíná jeho pozdější oběti na životech.) To už bylo zřetelnou přípravou pro transport do terezínského ghetta.

Kolega Buryška, který Zwickera těsně před odesláním ve škole na Vranovské navštívil, vyprávěl mi o situaci, již tam byl sám bezděčně svědkem, a která je pro postoj B. Zwickera typická. Skupina bývalých bohatých Židů se ptala Zwickera, bude-li restaurován časem jejich majetek, a ten jim odpověděl jednoznačně: „Restaurována bude spravedlnost — a ne vaše majetky.“

S transportem, opouštějícím Brno 22. září 1942, odjel do Terezína; s oběma rodiči a se sestrou Hildou. Matka Terezín a později Osvětim přečkala a vrátila se zpět. Otec, nemocný prostatou, byl transportován z Terezína do Osvětimi, kde zemřel přirozenou smrtí. Sestra Hilda přečkala okupaci jako pomocnice v domácnosti kteréhosi úředního německého prominenta v Terezíně. Jen druhá sestra Olga, provdaná za železničáře Kubíčka, a tedy podle tehdejších německých zákonů žijící ve smíšeném manželství, směla zůstat doma. Vydatně se svým manželem Zwickerovy v Terezíně podporovali. Teprve ke konci okupace byli Kubíčkoví konfinováni v větší obci pražského okolí.

V Terezíně

Je jisté typické, že si dr. Zwicker vzal do povolených 75 kg osobních zavazadel především knihy. Odborné, hlavně sociologické, v nich převažo-

valy. Údajně si nechával posílat vědeckou literaturu do Terezína i později. Nejen pro svou potřebu, ale pro bojově funkční mobilizaci terezínského prostředí. V každodenním zápase o životní existenci kulturní akce (umělecké i populárně vědecké) jistě osazenstvo Terezína, především mládež, posilovaly. V kontrastu s hrozivými výhledy fyzické likvidace, v boji s vypjaté ubíhajícím časem, jistě podněcovaly, alespoň subjektivně, vývojový optimismus.

Nejen eticky, ale co výhledově platí společensky více, dr. Bruno Zwicker se o tuto působivou kulturní rezistenci dovedl nejen účinně podílet s dospělými, ale tímto směrem — právě v demobilizujícím prostředí terezínského ghetta — dovedl zaměřit svou pozornost i opravdový sdílný a živý zájem sociologa, pedagoga i psychologa-humanisty, hlavně na židovskou mládež. Svědectví těch, kdo jej z účastníků Terezína přežili, i dnes, v časovém odstupu, plně potvrzují, že tak činil intenzívně, taktně a úspěšně.

Svůj zájem věnoval především židovským dětem. Aspoň takto se jim pokoušel odlehčit jejich tvrdý osud. Společně s mými kolegy ze studií, bohemisty-germanisty, středoškolskými profesory Walterem Eisingerem a později i Arnoštem Leichterem, organizovali tu jejich minimální výuku a výchovu. Všichni pracovali nezištně a obětavě. V podmínkách bezútešně bezvýhodné situace posilovali vnitřní odolnost desítek svých svěřenců. (Vskutku také ani jeden z této trojice rasovou okupační diskriminací nepřežil.)

Svou vyčerpávající činnost rozvíjeli nejen v silně omezených legálních možnostech, ale ještě intenzívněji v podmínkách přímé ilegality, tu velmi riskantní. Prospívali tak myšlenkovému i kulturnímu růstu i citovému vyladění svých svěřenců. Dovedli je také ujednotit i účinně zaujmout způsobem, který korespondoval nejen jejich kapacitě intelektuální, ale i jejich duševní hygieně, přiměřeně jejich tvrdému životu. Především odpovídal jejich kvalitám morálním, které zůstaly nezlomeny i v disfunkčních a patologických podmínkách jejich tehdejší existence.

Posouvám se takto k samému jádru Zwickerova pobytu v terezínském ghettu, od jeho příchodu sem koncem září r. 1942, až do jeho odtransportování k fyzické likvidaci do Osvětimi — jaká ironie — zase koncem září r. 1944. Vedle přímých i nepřímých svědectví jeho druhů, kteří shodou nejrůznějších šťastných i náhodných okolností tyto chvíle přečkali, dochovala se sice omezená, ale přece výmluvná korespondence z těchto let, která nám dost zřetelně celý obraz jeho Terezína dokresluje. Přihlíží k výrazným momentům tohoto údobí i ke Zwickerovu subjektivnímu obrazu celé této situace. Zachovaná korespondence je jednosměrná. Je adresována dr. Zwickerem jeho sestře Olze a jeho přátelům mimo Terezín. Nejsou dochovány odpovědi na Zwickerova sdělení. I tak zůstává tato korespondence jasným svědectvím jeho soustavného úsilí (především osobního a rodinného, ale i přátelského, a tím i sociologicky interakčního) udržet si i v těchto obtížných podmínkách krajně vypjaté a záměrné izolace celého terezínského ghetta aspoň nezbytné minimum základních kontaktů s vnějším mimoterezínským zázemím. A to i za cenu značného rizika, jemuž se takto vědomě sám vystavoval. Jen v nepatrně menší míře hrozilo podobné nebezpečí Zwickerovým přátelům, s nimiž udržoval písemný styk. Platí to pře-

devším pro jeho tajnou korespondenci, která se dochovala. (Připomeňme, že i za menší delikty bylo v údobí jeho terezínského pobytu – mimo Jöklovu Malou pevnost – tam údajně popraveno 19 lidí.) Přesto si dr. Zwicker jasně uvědomoval nutnost korespondenčních, a tím i širších kontaktů. Že přitom zachovával krajní opatrnost, bylo samozřejmé. („O černých dopisech se neřeklo ani tátovi“).

Dochovaná Zwickerova korespondence obsahuje celkem 30 kusů. (Byla zachována zásluhou J. B., který ji uchránil přes výslovný zákaz a příkaz k jejímu zničení po převzetí jednotlivých jejích čísel a dispozic. Má svou zřejmou diferenciaci.)

V dochovaném jejím souhrnu jsou to dva autentické korespondenční lístky, adresované dr. R. Weinsteinovi-Vinařickému, 1 vlastnoruční lístek – moták, určený bratru R. Weinstaina Maxovi, 2 průvodní listy záznamu J. B., jím registrovaných z podnětů B. Zwickera po rozmluvě se studentem X (viz dále) při jeho návštěvě brzy po osvobození v r. 1945, k nimž připojen 1 schématický náčrtek terezínského ghetta.

Nejvýznamnější položkou zachované korespondence však zůstává 22 opisů lístků – motáků, přesně datovaných (strojově přepsaných dr. Weinsteinem a často opatřených jeho českým doprovodným komentářem), doručených J. B., i 5 analogických lístků – motáků nedatovaných, s podobným určením. Data je možno někdy přibližně rekonstruovat. Konečně doplňkem korespondence zůstává 5 samostatných lístečků doprovodných sdělení dr. Weinstaina samého s průvodními dispozcemi k nim.

Dochovaná korespondence není úplná. Některá její ohlášená čísla nedošla. Jiná z obsahových důvodů museli jejich příjemci zničit. Zprostředkovací korespondenční kanál (Terezín–Oslavany) umožňoval Max Weinstein. (Viz dále.) Organizační a prováděcí dispozice realizoval dr. R. Weinstein, tehdy bytem v Brně (Josefstädter, Gruben 25). Opíral se přitom o uzavřený okruh Zwickerových osobních přátel, jejichž pomoc také Zwicker výslovně kvitoval. Původní text korespondence je německý, průvodní komentáře k nim české. Časová frekvence této korespondence je různá, nejčastější a nejzávažnější je její proud z roku 1943.

Její dochovaný kompletní soubor mi v době, kdy jsem tuto studii psal, zpřístupnil zapůjčením důvěrný kamarád Zwickerův J. B., v ní Zwickerem označovaný jako „mein lieber Hans“. Společně se svou manželkou mi také umožnil pochopení jejich textových míst, začleněných v kontextu běžných, hlavně osobních sdělení, účelně takto funkčně zašifrovaných, podle důmyslného kódu. Manželé B. mi ochotně poskytli i některé další dílčí údaje, kterých v příslušných souvislostech svého příspěvku používám.

Bude jistě každého zajímat, jak se tato korespondence mezi Terezínem a jeho zázemím zprostředkovala a jaká je její informační hodnota.

Zprostředkovatelem celého proudu této korespondence mezi Terezínem a jeho zázemím byl Max Weinstein. V terezínském ghettu byl přidělen k uhelné pracovní jednotce a odeslán s ní na tehdejší důl Kukla v Oslavanech, kde s ostatními Židy pracoval v podzemí. Proto měl povolené pravidelné jízdy do Terezína a mohl plnit svou zprostředkovatelskou funkci.

Oslavany byly tehdy ve správní hantýrce Terezína považovány oficiálně za pracovní „Zweigstelle der Teresianstadt“. Židovská pracovní jednotka na Kukle i v době mimopracovní byla od ostatního osazenstva izolována v dřevěném táboře, přísně střeženém. Tuto hermetickou uzávěru židovského důlního komanda v Oslavanech se přece jen podařilo částečně prolomit. Stalo se tak dílem osobními kontakty s havíři na důlním pracovišti, dílem

to umožnilo nezbytné minimum zdravotního zajištění, Židům povoleného. Provádělo se tak, že jeden člen židovské důlní pracovní skupiny, a to byl právě Max Weinstein, byl pověřen, aby ve stanovené době docházel do oslavanské lékárny pro nezbytné léky. Po domluvě s lékárníkem N., nebyl-li v provozovně nikdo jiný přítomen, nechával tu Max Weinstein terezínských motáky od Zwickera (a stejně i lístky jiných účastníků) schovány v zásuvce lékárnického stolu. Sem si pro ně zase v dohovořených časových intervalech z Brna přijížděl jeho bratr dr. Weinstein-Vinařický. Ten převzaté motáky na stroji opisoval a doručoval těm, jimž byly určeny. V případě Zwickerové to bylo jeho sestře Olze, J. B. a ostatnímu okruhu mimo terezínských přátel. Obvykle s příkazem, aby po splnění sdělovaných dispozic byly motáky zničeny.

Celá tato Zwickerova korespondenční i balíčková akce, probíhající po trase Terezín—Oslavany—Brno—ostatní zázemí a zpět, i se svým důmyslným distribučním systémem, zvláště pak dobře fungujícím i později, v době, kdy počet poslaných balíčků na osobu v rozpětí kalendářního roku klesl a byl předpisy pro Terezín velmi omezen, je svědectvím důmyslné, důsledné i inteligentní neformální organizace, ale svým efektivním, biologicky existenčním dosahem (a tím i širším adekvátním sociálně psychickým odrazem) stává se i projevem houževnatosti a soudržnosti židovské sociální i etnicko-kulturní skupiny v terezínském ghettu. Ovšem i k ní úzce přidruženého jejího zázemí mimo ně. Nijak nepřekvapí (a dochovaná korespondence to průkazně dosvědčuje), že v jejím plynulém fungování má i významné místo dr. B. Zwicker, jeho rodina i ostatní přátelé. Nerušený průběh celé akce umožňoval Max Weinstein svou přímou osobní angažovaností na jejím plynulém spádu.

Ráz dochované terezínské Zwickerovy korespondence, cenzurované i necenzurované, její sdělně informační hodnotu, nelze přeceňovat. Zřetеле biologicko záchovné — především okupační terezínskou koncentraci přežít — v ní převažovaly. Je však hned v několika směrech typické, jak i takto vypjatá existenční situace dosvědčuje sociálně příznačné rysy židovské mentality: stupňovaný pocit vzájemné solidarity (Terezín—zázemí), pohotovou a opravdu fungující schopnost organizační i za tak svízelné situace, intenzivní vztahy citově osobní i přátelské, nejen tu neutuchající, ale ještě posilující se tragickým vyhocováním celé skutečnosti, která je formovala.

Co však je výhledově a sociabilně ještě výraznější, je nesporné zjištění, že u Zwickera jednoznačně převažoval vývojový optimismus, v jeho nitru pevně zakotvené přesvědčení o návratu zpět k normální práci vědce i k ostatním životním úkolům. Stejnou optikou je poznamenáno i jeho osobní hodnocení světového dění, určované tehdy především průběhem válečných událostí na frontách. V podtextu této korespondence, nutně šifrované časovou tematikou ročních období a jejich specifických jevů (relativně průhlednější) nebo se promítající do pojmenování i osobních vztahů, tento optimismus vystoupí zcela patrně.

Je pochopitelné, že hlavně nové výhledy po drtivém vítězství sovětských armád nad Němci v zimní bitvě u Stalingradu (1942—1943) splývaly tu v jedno s konkrétními možnostmi pravděpodobného přežití okupace. Zwickerova korespondence ukazuje a dokazuje, že i jinak byla působivým po-

jítkem terezínského vyhnance s vnějším světem. Prolamovala nejen útěšně, ale i průbojně jeho strohou izolaci. Rejstřík Zwickerových zájmových variant je v ní hodně bohatý a pestrý. Zřetele sociálně politické se v ní střídají s momenty kulturními, především studijními. Dr. Zwicker přitom nikdy nezapomíná ani na své dětské svěření. Ostatně její konkrétní úryvky to ukáží samy.

(Všechny citace této korespondence mají v mé stati pouze ráz ilustrační; není tedy vyčerpávající.)

Tak hned jeho vztahy přátelské a rodinné:

... Es fällt mir schwer, meine Dankbarkeit Dir und allen Freunden jetzt immer mit den Worten zu beweisen, werde es später besser tun ...

A dále v témže motáku pokračuje: ... Du könntst doch meine Grundsätze und ich weiß, daß du darnach handelst ...

(Opis motáku – dále jen OM – z 18. 3. 1943.)

Připojený k tomu rukopisný komentář dr. Weinstein-Vinařického je příznačný: „Řeči o radách a zásadách týkají se věci, o které jsme také hovořili, že jsem mu totiž naznačil, že bych chtěl z jeho peněz podporovat také naše společné kamarády. Myslím, že odpověď je naprosté svolení, tak se mi ulevilo. Poslal jsem dnes zase několik velmi cenných zásilek (balíčky s jídlem – M. H.) a doufám, že dojdou jako vždy.“

Shodný zůstává i názor Zwickerův v jeho pozdější korespondenci:

... Sehr zufrieden mit deiner Stimmung. Freut mich auf die gemeinsame Arbeit, haben gewiss beide oft dieselbe Erinnerungen. Bewache Dir nur die gleiche realistische Anschauung wie früher. ... Unser Junge (dr. Zwicker sám – M. H.) ist manchmal noch da genug unpraktisch. ... Das Leben hat also seinen regelmäßigen Rhythmus ... das ist wirklich gut.

(OM neúplně datovaného 5. 5.(?))

Nejstarším projevem dochované Zwickerovy korespondence je jeho autentický moták z 9. 9. 1942, adresovaný Maxovi (Weinsteinovi). Je dokladem jeho působení mezi terezínskou mládeží i jeho úsilí o integraci rodinnou i osobní:

... Ich bin stets Kinder Betreuer, wohne jetzt in einem großen schönen Kinderheim. Hilda ist Parteiführerin einer Arbeitsgruppe und mit ihrer Arbeit sehr zufrieden. Jeden Abend verbringen wir mit den Eltern in der Kavalierrkaserne ...

Korespondence z roku 1943 už zřetelně signalizuje, že řetězem osobních i rodinných sdělení se v ní kmitá dynamika nových politických sdělení a vojenských skutečností. Vyznívá z významového ladění kontextu či tvoří paralelismus osobních prožitků a vnějších dějů. Nejpřesvědčivěji působí tam, kde má ráz především smluvného kryptogramu. Tak označení „Milánek“ není jen pojmenování malého Brunova synovce, synka setry Olgy (Kubičkové), ale i smluvnou značkou za jméno J. V. Stalina, identifikované tu s úspěchy sovětských zbraní po Stalingradu.

... Von MilaneK erfahren wir stets das Beste, ein Glück für die Eltern! ...

(OM ze 17. 2. 1943)

... Auch MilaneK hat seine große Freude erlebt ...

(OM ze 2. 4. 1943)

I jiné okolnosti terezínského ghetta Zwickera zajímaly; především vlastní práce v něm.

... Im Winter verbringen wir recht gut, mit Arbeit wie früher zufrieden ...

(Korespondenční lístek ze 3. 2. 1943)

O své dovolené (školní prázdniny) pracoval v zemědělství. S jemnou ironií přitom komentuje svou nešikovnost:

... Jetzt habe ich einen Urlaub; will auch paarmal da in der Landwirtschaft arbeiten. Du kennst meine Liebe für die Landschaft ...

(OM z 30. 6. 1943)

Práce na venkově mu přenášela vítanou změnu i živé estetické dojmy:

... Habe jetzt manchmal Gelegenheit draußen in der Natur zu arbeiten – die Landschaft hat da viele Schönheiten ...

(OM z 30. 6. 1943)

Komunikační kanály jeho černé korespondence využívají k hodnocení vnějšího dění funkčně i vzpomínek:

... Gerade schönste Sommertage... Habe genug zum Lesen und Nachdenken, gewiß möchte Dich vieles davon interessieren. Erinnerst Du Dich, daß Du gerade vor 2 Jahren in Knínic warst? ... (OM z 27. 7. 1943)

... Es war diesmal wörtlich so, als wenn ich mit Dir wieder einmal spreche über alle die Menschen und Sachen, die uns am Herzen liegen. Verstehe immer, was du sagen willst ...

(Nedatovaný dopis s poděkováním za lístek z 29. 6. (?) asi 1943)

Výrazným úsekem Zwickerovy korespondenční dokumentace je jeho vztah k tereziňským dětem. V omezeném rozsahu jeho dopisování se k němu často vrací. Např. uváděný již moták z 9. 9. 1942, Ječ i jindy:

... Die Arbeit mit den Kindern ist nun in Frühling viel fröhlicher ...

(OM ze 3. 3. 1943)

... Gehe jetzt öfters mit unseren Knaben in den Garten, wo sie arbeiten. Es wird draußen fortwährend schöner ...

(OM z 28. 4. 1943)

... Alles in bester Ordnung. Die jungen Freude haben ganz angenehme Beschäftigungen ...

(OM z 12. 5. 1943)

... Ich will Dir etwas über unser Jungenheim sagen: Es wohnen bei uns zirka 280 Knaben im Alter von 10–14 Jahren. Ein Teil der älteren Jungen arbeitet, besonders im Garten, die jüngeren beschäftigen wir im Heim und auf dem Spielplatz bei dem Gebäude – besonders Fotbal ist sehr populär ...

(OM z 19. 5. 1943)

... Samstag war da eine feierliche Eröffnung des großen Spielplatzes auf der Bastei, es nahmen über 2000 Jugendliche teil. Schönes Anblick und viel Zuversicht ...

(OM z 26. 5. 1943)

Také kulturně vědecký zájem Zwickerův se v jeho korespondenci hlásí o své, především zájem jazykový:

... Kann genug lesen, lerne weiter Sprache ...

(OM ze 3. 2. 1943)

... Mit meinem Sprachstudium bin ich sehr zufrieden, mache weitere Fortschritte.

(OM z 3. 3. 1943)

K jazykovému studiu vyzývá i svého kamaráda J. B.:

... Lerne soviel Du kannst. Bissel Zeit findet sich schon ...

(OM ze 7. 4. 1943)

... Die schönen Tage, die wir jetzt haben, verbringen wir wirklich so fröhlich, wie nie zuvor. Dabei ist mein Sprachstudium hübsch fortgeschritten, habe auch Gelegenheit zu Konversieren (da gibt es sehr gute Sprachkenner.)

(OM z 3. 8. 1943)

Odjinud víme, že v centru jazykového zájmu Zwickerova byla ruština.

I otázky organizační, kulturní a společenské upoutávaly jeho pozornost:

... Abends gibt es da öfters Vorträge und andere Kulturveranstaltungen, gehe manchmal mit Hilda. Sind glücklich, daß der Frühling diesmal so schön ist ...

(OM z 12. 5. 1943)

... Von den hiesigen Neuigkeiten: es wurde in diesen Tagen Ghettogeld eingeführt ...

(OM z 12. 2. 1943)

Zvláště sociologicky významný je jeho další úryvek:

... Das Leben gibt da Anlaß zu vielen Beobachtungen, wie verschiedene Menschengruppen und – typen mit manigfachen Lebensanschauungen hier vertreten sind. Denke dabei oft an meinen Soziologen, hoffentlich ist er gesund. Habe Gelegenheit auch wissenschaftlichen Bücher zu lesen ...

(OM z 12. 5. 1943)

Prof. Bláhu připomíná dr. Zwicker i později a kvituje zřejmě zprávy, které o něm na svůj dotaz z 11. 2. dostal:

... Sehr erfreut mich auch die Nachricht von dr. Ernst ...

(OM z 18. 3. 1943)

V průvodním rukopisném komentáři k tomuto motáku dr. Weinstein-Vinařický uvádí: „Dr. Ernst je naše značka pro prof. Bláhu; kdo ví, jak se mu daří? Já jsem Brunovi jen psal, že pozdravy byly vyřízeny a opětovány.“

Pokud není výslovně jinak uvedeno, byla citovaná korespondence určena Zwickerovu kamarádu J. B. z Brna. Úryvky jsou přesným přepisem motáků a listků i s případnými chybami v textu.

Proud Zwickerovy korespondence, v roce 1943 souvislý, náhle přestává na přelomu let 1943–1944. Buď bylo spojení přerušeno, nebo bylo jeho udržování znemožněno zhoršující se situací v ghettu. Spíše v tomto smyslu vyznívá poslední dochovaný cenzurovaný korespondenční lístek Zwickerův ze 7. 12. 1943 (s cenzurní šifrou 423/B), s fingovaným kryptogramem jeho jména na zpáteční adrese: „Leo Marodý, Theresienstadt, Hauptstrasse 17“. (Leo = Bruno, Marodý = „marodí“, „je churavý“, M. H.). Ovšem to je interpretace jen hypotetická, i když v souladu s dalším vývojem poměrů v Terezíně.

Zwickerova korespondence poskytla základní pohled na jeho terezínský pobyt. Ten je možno ještě doplnit i z jiných pramenů. Jednak jsou to *osobní sdělení*, nejčastěji ústní, těch Zwickerových přátel a druhů, kteří v údobí Terezína s ním byli přímo nebo nepřímo ve styku. Konečně zvláště významným zdrojem informací zůstává *svědectví studenta X*, o němž jsem se již zmínil.

Podle podrobné relace kolegy J. B. šlo o židovského studenta, v roce 1945 asi 18letého. Jeho jméno si J. B., žel, nepamatuje, a také si je nepoznamenal. Student X byl mladším přítelem dr. Zwickera i přímým účastníkem jeho transportu do Osvětimi. Na výslovné přání dr. Zwickera vyhledal brzo po svém návratu v roce 1945 J. B. v jeho brněnském bytě. Vedle tlumočených osobních pozdravů a vzpomínek Zwickerových, uvedl i některé závažné skutečnosti Zwickerova pobytu v terezínském ghettu. (Nepřímo je potvrdily dílčí souvislosti Zwickerovy černé korespondence.) J. B. si je při rozhovoru se studentem zapsal a jeho záznamy byly nyní k dispozici s ostatní korespondencí.

Jsem si vědom, že závěry z těchto pramenů vyvozené, jsou jen kusé, neúplné; a tedy do jisté míry hypotetické. Mám na zřeteli tuto okolnost a přihlížím i k poročnímu možностям svého příspěvku. (I v dokumentaci úryvků citované korespondence.) Nyní se omezím jen na základní přehled specifických okruhů Zwickerovy zájmové škály v Terezíně.

Nejdůležitější úseky Zwickerova terezínského zájmu jsou tedy tyto:

- a) pracovní výuková a výchovná činnost, zaměřená na židovské děti a mládež;
- b) činnost vědecky zájmová a studijní, specificky osobní;
- c) veřejná činnost, zahrnující přednášky, výuku dospělých a hodnocení sionismu;
- d) stále úsilí o maximální úplnost dostupných informací (noviny, rozhlas a jiné zdroje komunikace);
- e) zvyšující se vroucnost a intenzívnost kontaktů osobně rodinných a přátelských;
- f) postoj k Osvětimi.

Konec života

Od přelomu r. 1943–1944 se poměry Židů v Terezíně rychle zhoršovaly. Z černého poslechu rozhlasu a odjinud začaly sem prosakovat prvé zprávy o Osvětimi a jejich plynových komorách. „Nikdo tu nevěděl nic určitého,“ ale zlé předtuchy se šířily lavinovitě. Podnětem k nim byly množící se transporty terezínských Židů směrem na východ.

Účastníci prvních „ostenttransportů“ a „polenttransportů“ psali sice po čase do Terezína zpět, ale velmi jednostranně optimisticky: že „se jim vede

dobře“, že „jsou zcela spokojeni“ atp. Právě tato monotónnost přicházející korespondence z Polska vyvolávala vlny nedůvěry, podezření a deprese.

Optimistický ráz osvětimské korespondence se vysvětlil až dodatečně. Účastníci transportů, až na ty fyzicky nejzdatnější, kteří prošli selekcí a byli vybráni na nejtěžší práce, byli určeni převážně pro plynové komory. V Osvětimi byla však provozována záměrně dezorientující kamufláž. Některým odsouzcencům bylo nejen dovoleno, nýbrž dokonce přikázáno, aby před zplynováním napsali zpět do Terezína optimistické sdělení. Orgány SS jim daly pro podobnou korespondenci základní tematickou linii; její stylistickou úpravu ponechaly pišicím.

Od nových účastníků množících se odjezdových transportů „každý v Terezíně žádal zprávu v domluvených značkách“. „A zprávy byly opravdu zlé.“ Pochopitelně se v ghettu o nich živě a hodně diskutovalo. Existence plynových komor nabývala tak na své hrůzné bezprostřednosti i časové konkrétnosti. Dr. Zwicker se prý k těmto zprávám vyjadřoval, že „to není možné“, že „ty obavy jsou upřílišněné a zprávy jednostranné“. Jeho vyhrcožený optimismus k hrozbě možné příští židovské genocidy by potvrzovaly i některé údaje J. B., kterému na upozornění o hrozícím nebezpečí oponoval koncem třicátých let – tedy ještě před Terezínem – příznačným výrokem: „Nějaký čas fyzicky pracovat vydržím. (Dr. Zwicker byl totiž velmi slabé tělesné konstituce, M. H.) Hitlerovi musí být důležitější živý, pracující Žid než mrtvý Žid.“ A o existenci plynových komor nebyl prý dr. Zwicker přesvědčen ani za svého transportu do Osvětimi.

Výběr do transportů byl zprvu hodně náhodný. Dilem byl svěřován židovské radě starších, dilem jej prováděli Němci sami. K zařazení do transportu stačila pouhá záminka. Při nedostatku potravin v Terezíně stačilo obvinění z domnělé krádeže brambor, trestané jinak týdnem vězení. Byl-li však právě vypravován transport na východ, šel delikvent s ním. Polské trasporty byly hroživé, i když byly deklarovány jako „Arbeitertransporten“. Terezínští Židé byli proti nim bezmocní.

Na podzim r. 1944 vstoupila likvidace terezínského ghetta do rozhodujícího stadia. „V Terezíně zůstalo v táboře 6000 prominentů (smíšení manželé, Dánové a vůbec Židé s cizí státní příslušností).“ Také Židé s rodinami, kteří museli pro německé vedení tábora a tyto prominenty dělat všechny pomocné a těžké práce. To ovšem zachránilo jim, jejich dětem i ostatním rodinným příslušníkům život. Jinak převážná většina Židů terezínského ghetta končila v Osvětimi v plynu. („Přišla do komína.“)

Ani stále se množící důkazy o bezprostředním dosahu Osvětimi dr. Zwickera údajně nepřesvědčily. Co ho vedlo k podobným jednostranným závěrům? Především jeho bytostný humanismus, z něhož nutně vyrůstal i jeho optimismus, jeho pevná víra v lepší rysy člověka a celé lidské společnosti. Jeho osobní zaměření v kterýchkoli poměrech – terezínského ghetta nevyjímaje – utvrzovalo jeho přesvědčení o vítězství práva, dobra a spravedlnosti při konečném řešení po druhé světové válce. I za cenu tvrdých obětí při tom. Snad právě tento jeho etický optimismus, spojený s nedostatkem přímých spolehlivých zpráv o vnějším světě, vedl ho k jednostranné analýze i vyhodnocení probíhajících dějů.

Vynořil se však i opačný názor. Pro ty, kdo dr. Zwickera znali z jeho dřívějšího života i z jeho doby terezínské, ne nepřijatelný; ba naopak dost pravděpodobný. Nebyl Zwickerův domněle přebujelý a nekritický opti-

mismus, negující opakovaně existenci plynových komor v Osvětimi, ve skutečnosti spíše projevem heroického pesimismu? Závažným a nutným právě v Terezíně, kde ostatní povzbuzoval i posiloval tak rozhodně a účinně ve chvílích jejich kolísání, únavy a deprese? Svrchovaně odpovědným jeho postojem ve výchovném poměru k jeho svěřencům, tváří v tvář blížícímu se neodvratnému jejich společnému konci? Nevybojoval si dr. Zwicker svým negativním postojem k existenci plynových komor v Osvětimi své vítězství v životě nejtěžší, vítězství nad sebou samým? Pro posilu i dobro ostatních. Kdo ví? Sotva někdo jednoznačně.

Která z obou variant Zwickerovy koncepce Osvětimi je pravděpodobnější? Bez znalosti nových údajů i svědectví jeho druhů stěží si budeme moci dovolit zodpovědět tuto otázku určitěji. I tak asi zůstane odpověď na ni jen hypotézou, i když jistě vývojově podněcující; a proto i trvaleji pozitivní.

Měl dr. Zwicker možnost vyhnout se Osvětimi nebo alespoň svůj pobyt v Terezíně prodloužit? Svědectví o tom se rozcházejí. Podle některých (J. B., doc. Schimmerling) se dr. Zwicker příliš svému přesunu na východ nebránil. Soudil, že tam bude pracovat a dříve se dostane na osvobozené území. Proti tomu údaje studenta X vyznívají poněkud střízlivěji. Soudí, že si dr. Zwicker pravděpodobně udržel přímou, či alespoň tichou podporu židovského vedení rady starších v Terezíně co nejdéle. Ale na podzim r. 1944 zmizel raison d'être jeho dalšího setrvání. Jeho svěřenci, a tím současně i ochránci, židovské děti, kterým v jejich domově věnoval výchovně i výukově tak intenzivní péči, byly urychleně odtransportovány do Osvětimi s jednoznačným určením pro plyn. Naplnění jejich osudu bylo i koncem života jejich učitele.

Skutečností zůstává, že 22. září 1944 dostal se dr. Zwicker z nařízení německého vedení Terezína mezi ty, kdo byli povoláni do Hamburských kasáren. Po příchodu byli registrováni, bez odvodu i lékařské prohlídky určeni pro východní transport. Student X o tom vypovídá: „Řekli nám, že přijedeme do Riesa n. Dv.; byl tam nějaký tábor. Byl to podvod. Lidé jeli do Osvětimi.“ Dne 28. 9. vyjel vlak s ním z Terezína a o den později dorazil na osvětimské nádraží. V noci z 29. na 30. září 1943 skončili v plynové komoře všichni ti, kdo tímto transportem přijeli a podle zcela náhodných hledisek nebyli na nádraží uznáni prohlížejícím „lékařem“ za práce schopné; mezi nimi i dr. Zwicker. Tím se tragicky předčasně uzavřel časově sice příliš krátký, ale lidsky i vědecky plný a opravdový život dr. Bruno Zwickera.

Co bylo pro osobnost dr. Zwickera typické? Jeden z jeho rysů, dominujících nejen kvantitativně, ale i kvalitativně svým výskytem v jeho chování i v životních projevech, známe již z předchozího kontextu postačujícím způsobem: jeho nezlomný optimismus, vyrůstající z humanistických i sociálních kořenů, který i za okupačních událostí v Terezíně stále narůstal. Nepřekvapí, že jim často strhoval i ostatní. Zvláště, když jeho široký kulturní rozhled zajišťoval tomuto optimismu potřebnou autoritu. Tak v mnohém ohledu prý usnadnil i vnitřní názorový vývoj našeho významného současného historika mediavelisty doby předhusitské, doc. Grausse, s nímž se v terezínském ghettu stýkal.

Lidsky i vědecky se Zwicker velmi těšil na blížící se svobodu. I z ku-

